

ВІДЗИВ

офіційного опонента на дисертацію Ольги Петрівни Мурашової
«Соціальна політика радянської влади в Україні у 20-х рр. XX ст.»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01. – Історія України

Обґрунтовуючи доцільність теми, О. Мурашова вказує, що дослідження у галузі соціальної політики, здійснюваної в радянські часи, набувають все більшої теоретичної і практичної значимості, оскільки можуть бути корисними для чинної української влади в процесі формування відповідних законотворчих ініціатив, спрямованих на вдосконалення механізмів соціального захисту населення.

Чи є справедливим це твердження? Ми звикли, що в останні десятиліття політика радянської влади вивчається під кутом зору репресивно-каральних засобів впливу на суспільство, і це зрозуміло. Теоретична складова цієї політики була необхідна, щоб полегшити експропріацію суспільства державою і встановити поряд з політичною й економічну диктатуру вождів більшовицької партії.

Не слід забувати, однак, що в політиці правлячих кіл більшовицької Росії була присутня й патерналістська складова. Обґрунтовуючи навесні 1918 р. курс на комуністичне будівництво, В. Ленін у «Чергових завданнях Радянської влади» закликав налагодити робітничо-селянський облік і контроль за виробництвом і розподілом продукції замість ринкового механізму і додавав при цьому: «Програма цього обліку і контролю проста, ясна, зрозуміла кожному: щоб хліб був у кожного, щоб всі ходили в міцному взутті і в неподертій одежі, мали тепле житло, працювали сумлінно, щоб ні один шахрай (в тому числі й той, що ухиляється від роботи) не гуляв на волі, а сидів у тюрмі або відбував кару на примусових роботах найтяжчого виду... «Хто не працює, той нехай не їсть – ось практична заповідь соціалізму».

В цій довгій цитаті – вся суть радянської влади – терористичної і патерналістської одночасно. В сучасній Україні панує демократія, а не диктатура, розподіл продуктів, які мали тільки зовнішню оболонку товарів, поступився місцем вільному ринку, але з радянського досвіду дещо можна взяти. Варто побачити, як радянська влада вирішувала, наприклад, проблему з комунальними тарифами, і яку роль відіграли ці тарифи у виборчому процесі 2019 року через те, що в сучасній Україні залишаються в nereформованому стані проблеми, пов'язані з експлуатацією житлово-комунального фонду.

Погоджуючись з думкою дисертантки про актуальність обраної теми, хотів би підкреслити, що мова не йде про сліпе копіювання практики 1920-х років, а про використання призабутих форм, які можуть дати позитивний результат в сучасних умовах або, навпаки, про усунення тих форм регулювання повсякденного життя, які залишилися у спадщину від радянського минулого і заважають нам жити. Власне, про сліпе копіювання практики 1920-х років в дисертації і не йдеться.

Завершуючи розгляд актуальності теми, хотів би згадати перше провальне голосування в парламенті нового скликання, який цілком опанований народними депутатами президентської партії. 12 вересня 2019 року Верховна Рада України відхилила пропозицію депутатів від фракції «Слуга народу» щодо скасування дії законів і актів радянського періоду. За цей законопроект проголосували тільки 210 представників від президентської партії з наявних 251. Всіх інших переконали, що цей революційний акт оголить значну частку законодавчого масиву радянських часів, якою наша держава й досі керується. Отже, пуповина, яка пов'язує нас з радянськими часами, не обрізана. Її не можна обрізати одним розчерком пера. Працюючи над усуненням радянських законів крок за кроком, слід враховувати позитивний досвід радянського законодавства і вилучати все віджиле.

Над темою дисертації О. Мурашова працювала з 2014 року, тобто п'ять років, судячи з перших публікацій. Опубліковано 18 статей і тез загальним обсягом 8,6 авт.арк. Слід сподіватися, що після захисту буде опублікована

монографія, оскільки цілісного дослідження соціальної політики в роки непу не існує, як цілком вірно зазначає дослідниця. Щоправда, слід уточнити: в науковому обороті є докторська дисертація В. Шарпатога «Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в УРСР у міжвоєнний період», захищена в 2007 році. За тематикою вона стоїть досить близько до розглядуваної дисертації, і О. Мурашова користується нею.

Структура дисертації О. Мурашової не викликає заперечень, тому що продиктована існуючими сферами соціальної політики. Дослідження спирається на великий джерельний масив, у тому числі дев'ять фондів з трьох архівів, де відклалися матеріалами по темі дисертації. На мою думку, один з підрозділів списку використаних джерел і літератури слід було б поділити на два окремих. Підрозділ під назвою «Монографії, брошури, статті (№264-705)» включає в алфавітному порядку як дослідницькі праці радянського і пострадянського періодів, так і статті, інструкції та інші публікації періоду нової економічної політики, які мають характер джерел.

В дисертації цілком професійно, з урахуванням багатьох джерел з архівів і друкованих матеріалів, опублікованих в період нової економічної політики, досліджується політика РКП(б)-ВКП(б)-КП(б)У і радянських органів влади в сфері охорони здоров'я, подолання безробіття, налагодження соціально-побутової сфери, житлового будівництва та експлуатації житлового фонду, комунального господарства, соціального захисту непрацездатних верств населення. В центрі уваги дисертантки – міста і селища міського типу. Соціальне обслуговування сільського населення виділене в окремий підрозділ, оскільки воно мало свою специфіку. Не зупиняючись на характеристиці кожного з досліджуваних напрямків соціальної політики, хотів би сформулювати загальне враження від праці.

Перед тим, як висвітлювати дії влади, О. Мурашова показує проблеми, з якими зустрілися громадяни радянської України при переході від ленінського комуністичного штурму (в Україні – це 1919-1920 рр.) до нової економічної політики. Я маю кілька книг і немаю статей з проблематики непу, але мої праці,

так само як дослідження інших фахівців, пов'язувалися передусім з аналізом економічної політики. А в розглядуваній дисертації показана вражаюча картина цілковитої руйнації повсякденного життя, викликана не стільки наслідками війн на території України, які тривали з 1914 по 1920 рр., скільки безуспішними спробами більшовиків налагодити виробництво і розподіл продукції без товарно-грошових відносин і вільного ринку. Господарський параліч, який призвів у 1920 році до поразки 5-мільйонного червоного Голіафа у двобої з польським Давидом, змусив Леніна, хоч і не відразу, зупинити будівництво суспільства за рекомендаціями «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, після чого запровадити нову, а точніше – нормальну економічну політику.

Послідовно розглядаючи кожен сферу повсякденного життя, О. Мурашова приходить до висновку про результативність урядової соціальної політики, яка спиралася на реалії вільного ринку. Саме через це історичний досвід економічної політики 1920-х рр. певною мірою є актуальним і для сучасних умов.

Мої критичні зауваження стосуються передусім термінології і недоліків в редагуванні тексту дисертації.

Створена В. Леніним держава була унікальною за своєю побудовою. Вона мала не одну, як всі інші держави, а дві вертикалі влади: позаконституційну партійну з диктаторськими повноваженнями і конституційну радянську з управлінськими функціями. Диктатура вождів партії з метою маскування характеризувалася як диктатура пролетаріату і ховалася за радами. Так виник вираз «радянська робітничо-селянська влада».

О. Мурашова використовує такі назви: державно-партійна номенклатура (с. 2, 3, 62), партійно-державна номенклатура (с. 53, 176), радянсько-партійне керівництво (с. 180), радянські партійні службовці (с. 95), партійно-державне керівництво (с. 148). По-перше, не можна об'єднувати радянських і партійних службовців в одне ціле: вони представляли одну політичну силу, але мали різні

функції. По-друге, не можна виводити партію за межі держави. Номенклатура була партійно-радянською.

З метою маскуванню комуністичного штурму 1918-1920 рр. В. Ленін у 1921 р. винайшов термін «воєнний комунізм»: мовляв, жорсткі комуністичні методи були нав'язані війною, а не партійною доктриною. О. Мурашова на с. 94, 117, 152 використовує правильний термін, але на с. 63, 132, 134, 178 – неправильний: «військовий комунізм». Ця політика прив'язувалася до війни, а не до війська.

На сторінках 55, 88, 109 О. Мурашова називає радянську валюту правильно: рубль, але по тексту всієї дисертації проходить інша назва: карбованець. Радянській Україні ніколи не дозволяли друкувати гроші, карбованці друкувалися тільки урядом П. Скоропадського, після чого УНР Директорії почала друкувати гривні.

Є в дисертації дві нестиківки, які важко пояснити. На с. 65 кількість безробітних у серпні 1924 р. позначена так: близько 200 тис. А на с. 71 подана на початок вересня 1924 р. інша цифра – 37 414.

На с. 97 вказано, що в 1923 р. у Києві було збудовано 10 977 тис.кв.метрів житла, а в Херсоні – 4 522 тис.кв.метрів. А на с. 102 говориться: станом на 1927 р. в УСРР було збудовано близько 1 тис.кв.метрів житлової площі.

Текст дисертації не завжди добре відредагований. Наприклад:

- С. 88. Вартість картоплі становила 75 коп., олії – 30 коп., м'яса – 20 коп., десятка яєць – 32 коп. Картопля і м'ясо вимірюються кілограмами, а олія – літрами.
- С. 91. У другій половині 1920 р. (за контекстом – рр.).

Всюди в дисертації чисельність людей характеризуються в чол.. На с. 143 навіть є такий вираз: виплати за материнство отримали 5 тис. чол.

Вказані недоліки не мають істотного значення. Є підстави стверджувати, що дисертація Ольга Петрівни Мурашової «Соціальна політика радянської влади в Україні у 20-х рр. XX ст.» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМУ № 567 від 24.07.2013 р.

(зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015 та № 567 від 27.07.2016), а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – Історія України.

Доктор історичних наук, професор
(Інститут історії України НАН України)

С. В. Кульчицький

Кульчицького С.В.
